

Новата информалната среда и идентичността на подрастващите

Таня Желязкова (Тея)¹

Така формулираната тема предполага търсене на сцеление-то между два изключително интересни от теоретична гледна точка изследователски въпроса: 1) за информалността на средата и 2) за идентичността на подрастващите като пред-възрастни.

Параметри на информалната среда

XXI век стартира със световна информационна мрежа. Целият свят стана „достъпен“ в неизброимо количество информационни единици, в непредсказуеми форми, в неочаквани отношения. Свободният достъп до знания генерира съществени проблеми, които промениха обществата, общностите и идентичностите.

След първите симптоми на глобалната криза в първото десетилетие на XXI век анализаторите заговориха за нов модел на цивилизация. Техните основания варират от краен песимизъм до нереалистичен оптимизъм, но същественото е, че се разклатиха основите на една двуполюсна мисловна конструкция, рожба на XX век, която се самовъзприемаше като непоклатима. В нея нямаше палитра от цветни тонове, а само черно-бели ценностни съждения, според които функционираше целият свят. Но този свят показва, за съжаление агресивно, че има нюанси, за които човечеството все още не е подготвено да възприеме като стил на живот в XXI век.

Новият век се характеризира с отвореност на системите, размитост на дефинитивните граници, съ-съществуване на различни контексти. Той се свързва повече с тенденции, а не с определености. Ето някои от неговите маркери:

---

¹ Д-р Таня Желязкова (Тея), Българска стопанска камара – Съюз на Българския бизнес.

- Мисленето не е белязано от класическия стремеж за усвояване на всичко достъпно до разума, а е пронизано от неklasическия подход за самоограничаване до възможни, допустими и необходими конфигурации от идеи, концепции и теории.
- Знанията за мисленето отстъпват пред уменията да се мисли – нестандартно и непредвидимо.
- Появява се необходимостта от строго дефиниране на различията между реалното и виртуалното мислене, което по същество се превръща в новата азбука на съвременния човек, който все по-често се оказва затруднен да обхване цялата палитра от възможни мисловни трансформации.
- Мобилността на човешките ресурси довежда до необходимостта от гъвкави схеми за проникване в познавателните структури на хора с различен тип мисловни модели, езици, култури, научни традиции и поради това „истинското образование“ става „най-необходимата помощ в живота“ (Файерабенд, П. 2005, с. 78).

Съвременният свят се характеризира с три тенденции, които определят взаимодействията между хората и формират техните решения за бъдещето:

1. Информационната епоха на „третата вълна“.
2. Кризата на класическото разбиране в резултат на дефицит на разбиране в глобалния свят.
3. Кризата на образователната система в следствие както от изключителната динамика във възобновяването на знанието като структура и съдържание, така и от засилващата се тенденция на бягство от нейната прекалена формализация.

Огромният обем знания, които свободно се разпространяват за кратко време, повишава възможностите на групите и индивидите да се ползват от тези знания, но това не довежда до по-добро разбиране на механизмите на познанието или на взаимодействията между хората.

В този мета и мегакултурен контекст отделната личност и общностите, в които тя участва, все по-настоятелно търсят изначалната възможност да се разберат взаимно или да разберат смисъла на случващото се с тях, около тях, в тях. Оформя се нов стил на живот,

който търси баланса между тоталния контрол на обществените институции (администрации, медии, организации) и засилващата се потребност от индивидуализация на жизнения свят.

Новото време изисква не нов, модерен, а просто друг подход – информален. Не спазване на една или друга традиция, а отчитане на съ-съществуването на всички възможни традиции и тяхното хармонично взаимодействие.

Идентификацията в един такъв свят е не само сериозен самостъргадащ проблем, но и автопедагогически талант. Защото информалната типология на идентичността включва минимум двадесет и два вида идентификация: човешка, личностна, психосоциална, възрастова, полова, европейска, национална, българска, общностна, етническа/малцинствена, религиозна, културна, политическа, корпоративна, научна, медийна, идентификация чрез запазена марка, онлайн, писмена, тайна, дори традиционна, модерна/съвременна.

Три международни изследвания поставят България в неблагоприятна позиция по отношение качеството на образованието.

Изследването PISA (Programme for International Student Assessment – Програма за международно оценяване на учениците) се провежда от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) сред страните-членки и страни партньори като България. Оценяват се 15-годишни ученици в три области – грамотност при четене, математика и природни науки (провеждано през 2000 г., 2003 г., 2006 г. и последно през 2009 г.). „България отбелязва един от най-големите спадове в света за периода 2000–2006 г.“

Изследването TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) е международно (проект на IAEIA), измерва тенденциите в образованието по математика и природни науки и се извършва на всеки 4 години от 1995 г., като последното е през 2007 г. „България дори поставя рекорд по най-голямо влошаване на резултатите в сравнение с всички изследвани страни за периода 1995–2007 г.“

Изследването PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) е международно, извършва се от IEA и Boston College и оценява грамотността при четене на ученици в четвърти клас. Първото изследване е проведено през 2001 г., а второто през 2006 г., като данните са публикувани през 2007 г. „Резултатите на българските

четвъртокласници са намалели с едва 3 точки.“ (България в международните класации, 2009, с. 65)

Тези изследвания поставят поредица от въпроси, но най-същественият е свързан с формализацията на образованието. Не са ли са се изчерпали традиционните образователни подходи на формалното образование и не трябва ли в него бурно да навлязат инструментите на неформалното и информалното образование? Загубата на интерес към ученето при младите хора не може да бъде решен по формален път.

Засилват се позициите на информалното образование като надеждно средство за попълване на дефицитите в личната образованост и подготвеност за живота. Социолози констатираат, че гражданското общество и младежите отхвърлят всички институции и предприятия, които функционират на вертикален принцип и се стремят към хоризонтален модел на взаимодействие.

Представянето на образователната триада от формално, неформално и информално образование, както и обосновката на теоретичното поле, дефинирането на формалното, неформалното и информалното образование, теоретичният модел на информалното образование и неговите приложни аспекти са предмет на самостоятелна наша публикация (Желязкова, Т. (Тея). 2010, бр. 2, 164–180). За целите на настоящото изложение ще представим само обобщените дефиниции на трите форми на образование.

Формално е всяко образование, което се организира, реализира и контролира в съответствие с интересите на обществените институти за предоставяне на образователни услуги (училища, университети, академии). Осъществява се структурирано в системата на основното, средното и висшето образование. То е задължително до определена степен и възраст и завършва с придобиване на квалификационна степен и общопризнат документ за постигнати резултати.

Неформално е структурираното образование, което се организира и провежда извън рамките на формалната система в институти на гражданското общество (неправителствени организации) или частни образователни центрове и школи, цели развитието на умения и не се съпровожда с документ за квалификационна степен (това не се отнася за свидетелствата за развитие на умения, които нямат стой-

ност на доказателство за придобита образователна степен). Дава възможност за прилагане на иновативни методи на преподаване.

Информалното образование е неорганизирано, неструктурирано и несистематизирано натрупване на знания, умения и навици в процеса на живеене на хора от различни възрасти. Протича извън рамките на „конвенционална“ образователна среда като самоподготовка. „...образованието е процес на живеене, а не подготовка за бъдещ живот“ (Дюи, Дж. 2005, с. 113). То е центрирано около придобиването на собствен житейски опит, което се случва преднамерено или непреднамерено по уникален за личността път. Спонтанността на информалното образование може да бъде стимулирана отвън, ако това представлява интерес или потребност както за личността, така и за обществото.

Някой от съществените характеристики на информалното образование като съпътстващо формалното обучение и възпитанието са свързани с формирането на автентичния житейски опит чрез свободен избор на модели за усвояване на ново знание, както и стимулирането на интереса към мета-познанието в резултат на прилагането на успешни модели на разбирането. „...опитният човек винаги е открит за нови опити“. „В него кристализира цената на опитната истина.“ (Гадамер, Х.-Г. 1997, с. 492). Въпреки, че „понятието за опит се нарежда сред най-неизяснените понятия, които изобщо притежаваме“ (Пак там, с. 477). „...неговата стойност се основава на принципната му повтаряемост.“ (Пак там, с. 478)

Информалното образование в много по-голяма степен може да постигне траен резултат, дълбоко вкоренен в устоите на индивидуалното битуване, при реализирането на модерната формула на европейското образование: да знаем – да можем – да бъдем – да умеем да живеем заедно.

Идентичността на подрастващите

Авторът на „четирите култури на образованието“ (експертна, инженерна, пророческа и комуникативна) Вартер Леерман прави опит да синтезира мненията за съдържанието на понятието „образование“ като „средство за изграждане на ценности и убеждения“, „фактор за развитие на рационалното мислене и солидни познания“,

„осигуряващ професионални умения“ или „активатор на задрямали потенциални възможности“, след което го дефинира като „производство на разнообразни културни стоки, които човек придобива вкъщи и особено в училище и които позволяват на „образованите“ да се справят с личните си и социални проблеми“ (Леерман, В. 1993, с. 7–8, курсивът е на автора).

Културните стоки, които човек придобива вкъщи, не са нищо друго, освен плодове на информалното образование, което може да активира задрямалите потенциални възможности за саморазвитие в желана посока. А тя след време, в недалечното бъдеще, би направила възможна „появата на универсалния интелект чрез обединяване, развитие и обогатяване на индивидуалния творчески потенциал“ (Атали, Ж.. 2009, с. 13).

Светът на подрастващите е преизпълнен с информално образование и неговият основен инструмент – играта като най-естественото състояние на човешките същества. Още в началото на ХХ век Джон Дюи пророкува, че „на сцената трябва да излезе ново поколение, чиито интелектуални навици са се формирали при новите условия.“ (Дюи, Дж. 2001, с. 114). И е прав – и за новия ХХІ век.

Най-естественото състояние на човешките същества в детска възраст е играта. «Забавлението се превръща в онзи културен ареал, който изгражда индивидуалностите и общностите, в които се конституират личностните норми, стил и поведение.» (Кънева, С. 2008, с. 109)

Психоложката Джудит Харис твърди в издадената в САЩ книга „Манията по щетите от детството“, че „родителите имат далеч по-малко влияние върху своите деца, отколкото е прието да се смята, и че най-отговорен за психиката на детето е екипът от неговите връстници – другите деца“ (цит по Уотсън, П. Книга втора, 2005, с. 513–514).

Малките подрастващи преди да се научат да пишат, могат да боравят с компютър; преди да се научат да четат книги, могат да гледат екранизацията им на видео; преди да се научат да мислят, могат да манипулират възрастните чрез предизвикване на състрадателност. Това учудва много възрастни.

Още в предучилищната възраст подрастващите активно се включват и дори сами измислят сюжетно-ролеви игри, сменяйки без затруднения различни социални роли, чрез които многократно

пресъздават установени между хората отношения, като по този експериментален път усвояват целите, които движат индивидуалното човешкото битие, проумяват мотивите на конкретното поведение, осъзнават смисъла да се реализират определени интенции. Защото „в играта са закодирани базисни представи за ролята на съдбата, случайността, предопределението и значимостта на личния избор, ... навлизайки в пространството на играта, ние придобиваме възможността да проникнем в най-дълбоките и най-интимни сфери на човешкото битие“ (Бояджиев, Ц. 2005, с. 9). По този експериментално-игрови път подрастващите настройват своя „умствен софтуер“ – „несъзнателна настройка, която оставя на индивида достатъчно свобода да мисли, чувства и действа, но в рамките на възможните мисли, чувства и действия, които социалната среда предлага“ (Хофстеде, Х. 2001, с. 329–330).

В тази своя херменевтична среда подрастващите имат потребност от присъствието на своите връстници като участници в житейския спектакъл – поддръжници, съперници и приятели. „Малките хора имат нужда от малки общности. Те изпитват необходимост да живеят в единици, податливи на човешко управление.“ (Плакроуз, Х. 1992, с. 114). Не по-малко значение имат възрастните хора, но не в ролята на учители, преподаватели или родители, а с мисията на житейски наставници (ментори – mentors), които да им помогнат да се ориентират в херменевтичната джунгла, да разберат себе си и своите потребности. „Смисловите връзки възникват спонтанно в живото човешко общуване по повод на нещо, дори по повод на някакъв определен предмет на преподаване, в диалог, в съкровеността на дълбинната беседа на учител и ученик, която в своя идеален архетип не е друго, освен беседа на човека със самия себе си, със свое по-висше от видимото „аз“.“ (Сярова, Е. 1998, с. 113)

Според пирамидата на потребностите на Ейбрахам Маслоу в основата ѝ стоят физиологичните потребности, над тях са потребностите от сигурност, след тях социалната принадлежност, следвани от потребностите от увереност и уважение и най-отгоре е потребността от самоусъвършенстване. Но така описаната пирамида се отнася за възрастния човек. За детето тя е обърната наопаки – то се стреми бурно към самоусъвършенстването чрез самоизява, отхвър-

ляйки както уважението към другите, така и обществените норми, рискувайки своята сигурност и прехвърляйки изцяло проблема със задоволяването на физиологичните си нужди на този, който така или иначе е призван да се грижи за него, осъществявайки предназначението си на възрастен-водач: „възпитава с истина и вярва този, комуто се е открила истина и той чувства дълга си в това, да я преоткрие за другите“ (Денков, Д. 2006, с. 164)

Затова детето е така свободно и безгрижно и дори не усеща, че то е основата на стоящата на върха си пирамида, която с течение на годините чрез формалното образование се намества в „правилната“ посока. Всъщност пълната потопеност в битието и постоянно „питане“ за постигане на разбирането е „интимната“ същност на информалното образование. То се разгръща като отгаждане на загадките на битието и собственото място в него като призвание, като смисъл на битийстването.

Това е причината игрите да имат толкова съществено значение в живота на хората и не само в детската възраст. Човек „се стреми да подреди своя свят и изживее собствения си живот“ (Видева, Н. С., 2007, с. 25) и затова игрите му позволяват да преживее събития и роли, които могат да бъдат опасни или лично и социално нежелателни в реалния живот. Това е и едно от обясненията за бързата екстраполация на виртуалния свят до степен на неотделимост от реалния. Затова играта се използва като метод за диагностика на познавателната способност на подрастващите, защото дава възможност да се проследи нивото на интелектуално развитие като „умението за създаване на система от обобщени образи и явления“, както и отговор на въпроса „доколко действията на детето в играта са „смислово“ определени, оперирайки със значението на предметите (като се опира на техни заместители)“ (Витанова, Н. 1991, с.56).

Играта се превръща в своеобразна технология за опитна проверка на житейските истини и морални норми. „Всяка технология си има философия, която се изразява в това, доколко технологията кара хората да използват умовете си, какво ги кара да правят с телата си, как кодифицира света, на кои наши сетива набляга и кои от нашите емоционални и интелектуални тенденции пренебрегва.“ (Postman, N. 1998) Това обстоятелство довежда до включването на играта в образователната практика и за порасналите деца – възрастните.

Изключително интересен и модерен инструмент за виртуална подготовка за действителна житейска реализация са появилите се напоследък т. нар. сериозни игри (serious games). Това е обучение, базирано на игри (Game Based Learning – GBL), което „подпомага персонализираното обучение и предоставя нови инструменти за преподаване на основни и ключови умения“ (Иванова, М. 2007, с. 1). Привлекателното в този вид самообучение е възможността за създаване на собствено съдържание, разнообразието, стимулирането на активността и мотивацията, тестването и оценяването на реалните компетенции.

През 2009 г. осем организации от шест страни в югоизточния регион на Европа дадоха старт на 3-годишен проект LUDUS (от латински: „игра“), който се съфинансира от Европейския фонд за регионално развитие. Целта е „създаването на Европейска мрежа за трансфер на знания и разпространение на най-добри практики в иновационната област на сериозните игри“ (www.bia-bg.com – БСК, 14.09.2009). Защото сериозните игри се превръщат в избухваща печеливша индустрия и до 2012 г. се очаква към 135 компании от най-големите 500 да приемат игрите за обучение (www.bia-bg.com – БСК, 11.12.2009). Това означава, че методите и средствата на информалното образование мощно ще навлязат в реалната практика, ще се използват за целите на корпоративното обучение и при необходимост ще се валидират като новопридобити професионални умения.

Как бихме могли да обясним този интерес към сериозните игри от теоретична гледна точка?

В „Еманципация чрез знание“ К. Попър обвързва „идеята за само-еманципацията чрез знание“ с етическия въпрос „Какви задачи мога самият аз да си поставя, за да направя живота си смислен?“ или Кантовото „Какво съм длъжен да правя?“ (Попър, К. 2003, с. 154). „На“-даряването на живота, за което говори Попър като пояснение на фразата „смисъл на живота“, всъщност е субстанциалният отговор на фундаменталния философско-онтологичен въпрос „Защо изобщо съм?“. Търсенето на отговора е път на безкрайните съпътстващи питання на битийстващото към друг, екзистенциално-методологичен въпрос – „Как да съм?, положен в своите същностни избори, наречени стратегии: личностни, професионални, социални, развлекателни.

Успешен инструмент за реализацията на тези стратегии чрез самообучение е специализираната литература с такава цел, предла-

гаща методи и стратегии за постигане на определени цели, желания и потребности. През последните години книжният пазар беше зает с издания, които носят заглавия с въпроса «Как да ...?» в тях. За целите на анализа ще ги наречем условно «как литература». Към 30.10.2009 г. сайтът на електронната книжарница Ciela – Mobilis предлага 1177 артикула в категорията «Самоусъвършенстване». 515 от тях носят съчетанието «как да» в заглавието си – от «Научете детето си как да мисли» (Боно, Е. 2001) през «Как да станеш принцеса?» за малки момиченца до «Как би постъпил Макиавели?». Част от тези издания имат научен и научнопопулярен характер, други са в сферата на приложната психология, трети са просто забавни четива за свободното време. Същественото е, че всички те са подходящ инструмент на информалното образование и подпомагат по-доброто разбиране на света, другите и себе си в процес на преживяване, превърщайки разбирането в технология на правенето.

Ян Амос Коменски (1592-1670), наречен от признателното човечество „Колумб на образованието“, „педагогически гений на славянството“ и „учител на народите“ (Коменски, Я. А. 2007, с. 299), препоръчва в своята „Велика дидактика“, която „предлага едно всеобщо изкуство как да се обучават всички на всичко“ своите „Принципи за удължаване на живота“, един от които е „да приучим духа да се разпорежда с всичко мъдро“ (курсив по автора) (Коменски, Я. А. 1992, с. 104).

Поради това изследователската общност на XXI век трябва да съумее да изследва в цялост достигнатите форми на рефлексия, да ги съчетава по необходим начин и да ги развива. А системата ѝ на отчет би следвало да е насочена като прожектор към онази част от информационния поток, която би ѝ дала възможност да открие съществените закономерности на информалната среда, формираща новата идентичност на подрастващите.

Литература

Атали, Ж. Кратка история на бъдещето. С., 2009.

Боно, Е. Научете детето си как да мисли. С., 2001.

Бояджиев, Ц. Играта и времето. Бележки върху интерпретацията на играта през късното Средновековие. В: Играта през Средновековието. С., 2005.

- България в международните класации.** 70 мерки за повишаване на благосъстоянието в България. Институт за пазарна икономика, 2009.
- Видева, Н.** Зараждане на идеята за нормативност в антична Гърция. В: Траектории на етиката. Сборник в чест на проф. д-р Кирил Нешев. С., 2007.
- Витанова, Н.** Играта на децата от предучилищна възраст. С., 1991.
- Гадамер Х.-Г.** Истина и метод. Основни черти на една философска херменевтика. Плевен, ЕА, 1997.
- Денков, Д.** Въведение във философията. С., 2006.
- Дюи, Дж.** Човешка природа и поведение. С. 2001.
- Дюи, Дж.** Моето педагогическо кредо. – Философски алтернативи, 2005, кн. 1.
- Желязкова, Т. (Тея).** Информалното образование като значим елемент от образователната триада. – Стратегии на образователната и научната политика, 2010, бр. 2, 164–180.
- Иванова, М.** Обучение базирано на игри – нови възможности за преподавателската общност. – *ЦИО, 2007, бр. 9, Е-обучение.* http://cio.bg/1618_obuchenie_bazirano_na_igri_novi_vazmozhnosti_za_prepodavatelskata_obshtnost
- Коменски, Ян Амос.** Избрани педагогически произведения. С., 1992.
- Коменски, Ян Амос,** Велика дидактика. С., 2007.
- Кънева, С.** Забавлението като знакова културна трансформация. В: Философия и евроинтеграция. Общество на знанието. С., 2008.
- Леерман, В.** Четирите култури на образованието. С., 1993.
- Плакроуз, Х.** Училището – място за деца. С., 1992.
- Попър, К.** В търсене на по-добър свят. Лекции и есета от трийсет години. С., 2003.
- Сярова, Е.** Проблемът за разбирането в религиозното образование. – Отворено образование, 1998, кн. 3.
- Уотсън Питър.** Модерната мисъл. Интелектуалната история на XX век. Книга втора – от Сартр до морето на спокойствието. С, 2005.
- Файерабанд, П.** Три диалога за познанието. С., 2005.
- Хофстеде, Х.** Култури и организации. Софтуер на ума. С., 2001.
- Postman, N.** Five Things We Need to Know About Technological Change. – Proceeding of the New Tech, March 27, 1998. (Цит. по Гор, Ал. Атака срещу разума. С., 2009, с. 29)